

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.03.077>

УДК 811.161.2'373

І.А. САМОЙЛОВА, кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу лексикології,
лексикографії та структурно-математичної лінгвістики,
Інститут української мови НАН України
вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: iysamojlova@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-4253-0080>

ОПИС ІМЕННИКІВ З ПАРАМЕТРИЧНОЮ СЕМАНТИКОЮ В АКТИВНОМУ ТЛУМАЧНОМУ СЛОВНИКУ: ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ

*У статті подано огляд словників активного типу в українській та зарубіжній лексикографії. Звернено увагу на особливості структури словникових статей у подібних працях, подання слів, що перебувають у парадигматичних зв'язках з реєстровими лексемами, відображення типових синтагматичних властивостей мовних одиниць, уживаної відмінкової парадигми. Проведено лексикографічний експеримент, що полягав у перевірці на текстах лінгвістичних корпусів семантичних парадигм слів *далекість* і *близькість*, які подано в словниках ХІХ—ХХ ст. Запропоновано процедуру перевірки, словникові та текстові фільтри. Змодельований опис мовних одиниць дає повніше уявлення, порівняно з опублікованими тлумачними словниками, про функціонування розглянутих слів у різножанрових текстах, їх семантичний потенціал, стилістику.*

Ключові слова: антропоцентрична лексикографія, словник активного типу, параметричний іменник, словникова стаття, корпус текстів.

Сучасна тенденція до антропоцентричних досліджень у лінгвістиці позначається і на лексикографічній діяльності. Неабиякого значення набуває створення словників активного типу, чиї автори ставлять за мету сприяти формуванню мовної компетенції читачів, навчати активного користування мовою. Вже не перше десятиріччя створення лексикографічних праць на матеріалі слов'янських, германських, романських мов зорієнтоване в напрямку активного типу, з увагою до подання найуживаніших лексем у типових, регулярно відтворюваних контекстах. В Інституті української мови НАН України колектив відділу лексикології, лексикографії та

Цитування: Самойлова, І.А. (2021). Опис іменників з параметричною семантикою в активному тлумачному словнику: лексикографічний експеримент. *Українська мова*, 3 (79), 77–96. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.03.077>

структурно-математичної лінгвістики розпочав опрацювання наукового дослідження з теми «Тлумачний словник активного типу сучасної української мови» (керівник теми, завідувач відділу д. філол. н., проф. Є.А. Карпіловська). Зацікавлення та потреби користувачів полягають не лише в отриманні інформації про написання слів (напр., іменників у називному відмінку однини чи множини, прикметників у формі називного відмінка однини чоловічого, жіночого й середнього роду, дієслів у неозначеній формі, з відповідними граматичними формами, традиційними в словниках), про наголошування, значення, стилістичні властивості. Не завжди достатнім буває для читачів наведення кількох речень чи цитатних прикладів уживання слів, навіть із різностильових джерел. Опис у лексикографічних довідниках активного типу передбачає подання якомога повної інформації про функціонування одиниці в мові, синтагматичні властивості, відмінкову парадигму, рекомендації щодо вживання слів. Т.А. Космеда й Т.Ф. Осіпова так окреслюють основну функцію словників активного типу: «<...> сприяти синтезу мовлення, допомагати моделювати мовлення, будувати комунікацію відповідно до конкретних мовленнєвих жанрів, подій, ситуацій. Словники активного типу «готують» своїх користувачів до «живого», активного мовлення» [5: 9].

У словниках активного типу опису підлягає «жива» мова як форма спілкування людей, ті одиниці й конструкції, що функціонують у писемній та усній мові. Їх використання регламентують норми сучасної української літературної мови. Простежуємо певним чином співвіднесеність тези про врахування «живої» мови в лексикографічних довідниках активного типу з розумінням «Словника української мови» (1927—1928), що впорядкував Б. Грінченко, як «словника живої української мови». Ідеться про природну мову, невимушену, сповнену емоцій. А. Ніковський у «Вступному слові» до «Словника української мови» зазначав, що Грінченко «розробляв свій словник як певний матеріал, що мало не з фотографічною вірністю має задокументувати факт існування живої української мови у всіх її відмінах, варіантах, проявах та виглядах. <...> Цей словник обминає силу <...> книжних, церковних та правничих слів і висловів, обмежуючи себе в умовних рямах словника живої мови»¹ [9: X].

Значного досвіду у створенні словників активного спрямування набуто в європейській лексикографії. Ю.Д. Апресян у підрозділі «Короткий огляд активних словників» праці «Перспектив активних словників російської мови» називає датою народження активної лексикографії 1910 р., коли в Лейпцигу вийшло друком перше видання французького словника «Petit dictionnaire de style à l'usage des Allemands», укладеного директором Гімназії св. Миколая в Лейпцизі А. Роймом. 1931 р. опубліковано аналогічне перше видання англійського словника «A Dictionary of English Style» цього самого автора. Учений подає огляд словників: переробленої лексикографічної праці «Petit dictionnaire de style à l'usage des Allemands» (1953)

¹ Цитату подаємо, зберігаючи правопис оригіналу.

А. Ройма, «The Advanced Learner's Dictionary of Current English» (1948) А.С. Горнбі та ін., «Longman Dictionary of Contemporary English» (2003), «Le nouveau Petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française» (2006), «Wörterbuch. Deutsch als Fremdsprache» (2000) Г. Кемпке та ін. Головний принцип активного словника, наприклад А. Ройма, Ю.Д. Апресян вбачає в тому, щоб подати читачеві максимум інформації про контекстні умови вживання двох розрядів слів — іменників і дієслів для побудови літературно правильних речень та про їх семантичні зв'язки з іншими словами в словнику цієї мови. Для активного навчального словника «Le nouveau Petit Robert» стратегічні завдання полягали в поданні прозорих тлумачень, найуживаніших словосполучень, стійких зворотів, типових синтаксичних конструкцій, слів, парадигматично пов'язаних із реєстровим словом [2: 19—25].

Українські науковці О.Г. Томчаковський і Ю.О. Томчаковська в статті «Становлення англійської навчальної лексикографії» особливу увагу приділили навчальним словникам «Oxford Advanced Learner's Dictionary» (1948), «Longman Dictionary of Contemporary English» (1978), «Cobuild English Language Dictionary» (1987), «Cambridge International Dictionary» (1995), «Macmillan English Dictionary for Advanced Learners» (2002), підкреслюючи їх комунікативну особливість через адресованість неносіям англійської мови. Автори статті, покликаючись на англійських дослідників, зазначають, що в англійській мові виокремлюють навчальні шкільні словники, адресовані носіям мови, і навчальні словники, адресовані неносіям мови, тим, хто вивчає англійську мову. Словники для неносіїв мови вважають вищим досягненням лексикографічної практики в цій сфері. Їхню комунікативну своєрідність зумовлює не лише структура, але й прагматична спрямованість. О.Г. Томчаковський і Ю.О. Томчаковська підкреслюють тезу данського лексикографа С. Тарпа, що словники створюють передусім для задоволення попиту на певний матеріал. І їхня особливість у тому, що до них звертаються в пошуках не глобальної, а точкової інформації [10: 258].

В укладанні словників активного типу значний доробок належить російським лексикографам. Ю.Д. Апресян у вже згаданому підрозділі «Короткий огляд активних словників» аналізує «Навчальний словник сполучуваності слів російської мови» («Учебный словарь сочетаемости слов русского языка», 1978) П.М. Денисова, В.В. Морковкіна і «Тлумачно-комбінаторний словник російської мови. Спроби семантико-синтаксичного опису російської лексики» («Толково-комбинаторный словарь русского языка. Опыт семантико-синтаксического описания русской лексики», 1984) І.О. Мельчука, О.К. Жолковського. Називаючи їх активними, учений усе ж характеризує «Навчальний словник сполучуваності» як експериментальне видання, а «Тлумачно-комбінаторний словник» як пілотний проект [2: 25—29].

Свого часу Л.В. Щерба висловив міркування щодо вагомості подання в словниках лексем саме в контекстному оточенні для демонстрації конкретного значення в «Передмові [до Російсько-французького словника]»

(«Предисловие [к Русско-французскому словарю]») [13]. Ідеться про «Російсько-французький словник» («Русско-французский словарь», 1936) Л.В. Щерби, М.І. Матусевич, М.Ф. Дусс. Л.В. Щерба нагадав ті принципи, якими керувалися автори під час укладання «Російсько-французького словника», стосовно того, що, наприклад, переклад мав бути реальним і французька фраза повинна відповідати конкретній російській фразі (учений наголосив на тому, що автори послуговувалися фразами, а не словами); особливу увагу було звернено на керування слів і на точний переклад цього керування з тим, аби користувач словника знав, у якій формі йому належить поставити слова, залежні від реестрової одиниці [13: 308—309].

Відомими зразками словників активного типу в сучасній російській лексикографії є «Активний словник російської мови» («Активный словарь русского языка») (літери А—З), відповідальний редактор Ю.Д. Апресян (т. 1, 2, 2014; т. 3, 2017), «Новий пояснювальний словник синонімів російської мови» («Новый объяснительный словарь синонимов русского языка») за загальним керівництвом Ю.Д. Апресяна (1997), «Французько-російський словник активного типу» («Французско-русский словарь активного типа») за ред. В.Г. Гака і Ж. Тріомфа (1991).

Ю.Д. Апресян у Передмові до 2-го видання «Нового пояснювального словника синонімів російської мови» зазначає, що словник має містити за можливості вичерпну інформацію про кожну лексему, необхідну не тільки для її розуміння в довільному тексті, але й для її правильного використання в мові. Принцип активності вимагає принципового розширення мовної інформації в словнику. Типи характеристик, традиційні для тлумачного словника (про значення, сполучувальні й стилістичні властивості слів), суттєво розширюються [1: IX]. Додамо, коли Ю.Д. Апресян пише про інформацію стосовно кожної лексеми, він має на увазі лексико-семантичний варіант слова. У його термінологічному апараті фігурує поняття вокабули як одиниці словника із власною словниковою статтею. Одна з частин вокабули — це статті лексем [2: 57].

Т.А. Космеда й Т.Ф. Осіпова зараховують до праць активного спрямування в російській лексикографії також лінгвокультурологічні словники, словники конотонімів, словники дискурсивних слів, концептуальні словники [5: 9]. Розглядаючи словники конотонімів, вони беруть до уваги «Словник конотативних власних імен» («Словарь коннотативных собственных имен», 2004), укладений Є.С. Отіним на матеріалі конотонімів російської мови.

Ідею активного словника, як уважають деякі дослідники, у загальних рисах окреслено в праці «Проблеми й антиномії лексикографії» французьких лінгвістів А. Рея і С. Делесаль. Автори обрали такий епіграф до своєї статті: «Словник починає жити з того моменту, коли він звертається не до значення слів, а до їх “дії”» [7: 261]. Це вислів з роботи «Документи» французького філософа, соціолога, письменника Жоржа Батая.

Французькі лінгвісти вирізняють характерні для словника два типи опису: *лексичний компонент* лінгвістичної моделі, тобто елемент системи,

яку можна описати, принаймні, за допомогою чітких правил, і *лексика у вживанні* — об'єкт соціальний, історичний і культурний. Вказуючи на підходи до створення «словника літературної мови» («*dictionnaire culturel*»), вони стверджують, що такий словник не втілює в собі абстрактну й спрощену модель активного запасу лексики, а націлений на використання і відображення багатства та складності мовленнєвих творів [7: 265—266]. Дослідники підкреслюють значущість емпіричної бази для опису лексики. Та лінгвістична модель — емпірико-індуктивна модель, яку будує словник, має а) спиратися на найширший корпус текстів і б) словник повинен демонструвати всі типи допустимих висловлень [там само: 281]. Автори зазначають, що пріоритет *моделі вживання* інтуїтивно відчувався вже граматистами й лексикографами класичної епохи. Проте для них «узус» був нормативним обмеженням естетичної або етико-соціальної природи. Нині такий фільтр має дискретніший характер, але він (фільтр) продовжує бути посередником між безліччю текстів і моделлю [там само: 287].

В українській лексикографії концепцію словника активного спрямування втілено в опублікованих працях «Комунікативний кодекс українців у пареміях» (2010) Т.А. Космеди і Т.Ф. Осіпової, «Словник дієслівного керування» (2016) Л.М. Колібаби й В.М. Фурси, у розроблюваному активному російсько-українському словнику сполучуваності іменників В.М. Труба.

Т.А. Космеда і Т.Ф. Осіпова в згаданій вище статті презентують свою працю активного спрямування — паремійний тлумачний словник комунікативного призначення «Комунікативний кодекс українців у пареміях». Ідея створення, розроблення проекту, загальне керівництво роботою над укладанням словника, його редагуванням належить Т.А. Космеді, а добір й опрацювання паремійного матеріалу — Т.Ф. Осіповій. Визначаючи методологічне підґрунтя словника — лексикографічну концепцію І. Франка, його фундаментальні пареміологічні дослідження, Т.А. Космеда наголошує на застосованому поетом принципі комунікативно-прагматичного опису в тритомній праці «Галицько-руські народні приповідки» [5: 14]. Авторка наводить кілька прикладів з коментарями І. Франка, як-от: *Ні за-що у світі* — коментар І. Франка: *найсильніше заперечення; Якби здоров'я* — коментар І. Франка: *звичайна примовка матеріної або взагалі людської ласкавості* [там само]. Дослідниця вважає, що розроблена І. Франком пареміографічна концепція «розкодування» паремійного матеріалу в ракурсі сучасної прагматично зорієнтованої лінгвістики залишається новаторською до сьогодні [там само]. Т.А. Космеда висловлює жаль, що такий підхід мало популяризують і поширюють. Наведімо з «Комунікативного кодексу українців у пареміях» зразок викладу матеріалу в словниковій статті з паремією **якийсь дурень вигадав, а мудрий повторив** (паремію взято з II тому «Галицько-руських народних приповідок»): репрезентовано ситуацію, коли адресат, не замислюючись, відзеркалює комунікативну поведінку свого партнера, що свідчить про відсутність у нього власних стратегій спілкування через певні причини, наприклад, через збуджений емоційний стан (ейфорії або депресії), або

некомпетентність у відповідній сфері діяльності, зокрема через неповноту інформації та ін. Зазначені причини важливо враховувати під час оцінювання комунікативної поведінки адресата. Паремію можна використовувати як коментар або маркер відповідної комунікативної ситуації [там само: 16]. Як бачимо, автори для пояснення паремії широко послуговуються поняттями комунікативної лінгвістики, як-от: комунікативна поведінка адресата, комунікативна ситуація, стратегії спілкування.

Об'єктом опису академічного видання «Словник дієслівного керування» Л.М. Колібаби та В.М. Фурси стали найуживаніші дієслова сучасної української літературної мови, їхні сполучувальні властивості в тексті. У кожній статті цього нормативного тлумачного словника автори докладно й зрозуміло для користувачів різної освітньої підготовки й різних вікових груп викладають типові відмінкові та прийменниково-відмінкові форми вираження керованого слова — іменника, субстантивованого прикметника чи дієприкметника, займенника. Від реєстрової одиниці, у разі полісемічності дієслова — від його лексико-семантичного варіанта, поставлено запитання до керованого слова: кого? що? чого? до кого? до чого? чим? на чому? у/в кому? у/в чому? і под. Також указано відмінок, напр.: **допомагати** Кому? *Д. в.:* людині, громадяниніві, чоловікові, жінці, другові, хворому, мені, тобі, йому; **Чому?** *Д. в.:* народу, населенню, родині; **Чим?** *Ор. в.:* 1) *зі знач. знаряддя дії:* лопатою, рукою, чимсь; 2) *зі знач. засобу дії:* грішми, харчами, ліками, турботою; *У/в чому?* *У/в + М. в.:* у/в справі, в організації, у/в дослідженні; *Із чим?* *З/із + Ор. в.:* з/із роботою, з/із навчанням, з обстеженням [4: 217—218]. Уживання дієслів разом із керованими словами проілюстровано реченнями з різностильових джерел та змодельованими авторами конструкціями.

Теоретичні та практичні напрацювання з перекладної української активної лексикографії належать В.М. Трубу. Принципи укладання російсько-українського словника сполучуваності іменників, обґрунтування вибору об'єкта опису, зразки організації матеріалу репрезентовано автором у статті «Активний словник лексичної сполучуваності як засіб оптимізації оволодіння мовою» [11]. У словникових статтях із заголовковим іменником як ключовим словом до російських колокативних словосполучень різних синтаксичних типів наведено українські відповідники. У багатьох випадках члени колокацій супроводжені відмінковими і прийменниково-відмінковими формами їхніх валентностей, що позначені за допомогою питальних займенників *хто, що, кого, кому, скільки* і под. Напр., стаття з ключовим словом **успех (успіх)** містить колокації, як-от: *бешеный успех — шалений успіх; возьметь успех — домогтися успіху; ознаменоваться успехом — позначитися успіхом; успех приходит (к кому) — успіх приходить (до кого)* [11: 55—56].

Отже, з увагою до мовного функціонування ми спробували описати два іменники з параметричною семантикою *далекість* і *близькість*, що є похідними від твірних прикметників *далекий* і *близький*. Ці прикметники й, відповідно, іменники утворюють опозицію, у якій носій мови осмис-

лює ці поняття. Слова *далекість* і *близькість* залучено до реєстру «Словника української мови» в 11 т. (далі — СУМ). Згідно з системоцентричним підходом слово *далекість* у кожному з двох значень витлумачено за допомогою відсильної формули «Те саме, що...», слово *близькість* витлумачено за допомогою формули «Абстр. ім. до...». Це спонукало зробити лексикографічний експеримент із цими одиницями в аспекті антропоцентричного підходу. Відзначмо, що мовні одиниці на позначення фізичних параметрів — висоти, глибини, довжини, ширини, величини, обсягу тощо є універсальними. В українській лінгвістиці параметричні прикметники досліджували Ж.П. Соколовська, Т.Г. Линник, Н.Ф. Клименко, Т.А. Щєбликіна, О.В. Кардашук, О.Ч. Кшановський та ін. Зокрема, параметричним прикметникам української, російської та англійської мов присвячено монографію Т.Г. Линник «Параметричні прикметники і їх становлення» (1982), де дослідниця розглянула їх у синхронному й діахронному аспектах. Вона описала лексико-семантичні групи на позначення великого і малого загального розміру, великої і малої висоти, великої і малої товщини, великої і малої ширини, довжини, глибини [6].

Н.Ф. Клименко у статті «Словотвірна параметризація лексичної семантики слова» проаналізувала прикметникові композити з основами кількісних і порядкових числівників та з основами *багато-*, *мало-*, *високо-*, *низько-*, *верхньо-*, *нижньо-*, *широко-* тощо, зазначивши, що кожна основа по-своєму «моделює простір кількості та сукупні розміри предметів або розміри у висоту, довжину, ширину» [3: 207].

За джерело ілюстративного матеріалу в пропонуваному лексикографічному експерименті слугував переважно Генеральний регіонально анований корпус української мови (далі — ГРАК, 11 версія, керівник проекту М.О. Шведова), а також Корпус текстів української мови на Лінгвістичному порталі Mova.info лабораторії комп'ютерної лінгвістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка (далі — КТУМ, керівник проекту Н.П. Дарчук), електронні версії шкільних підручників. Тут доцільно знову звернутися до А. Ніковського, який у «Вступному слові» до «Словника української мови» наголосив, що ілюстраційні приклади є найціннішим у словникові, бо конкретніше й органічно подають і зміст, і вживання слова [9: VII]. Корпусні ресурси, технології опрацювання мовного матеріалу дають змогу, наприклад, виокремити і типові, поширені, і індивідуально-авторські колокативні словосполучення, окреслити спектр значень слів, перевірити, які зміни сталися в семантичному обсязі, граматичній, стилістичній та ін. характеристиці мовних одиниць, зафіксованих в опублікованих тлумачних словниках попередніх часових проміжків. Варто зауважити, що корпуси, за словами Ю.Д. Апресяна, — це не панацея, оскільки наявність фактів у корпусах не означає, що це і факти мови, а відсутність фактів у корпусах не означає того, що їх немає в мові [2: 37].

Слова *далекість* і *близькість* описано за такою схемою: спочатку огляд фіксацій у словниках, потім наведено змодельовану словникову статтю.

Іменник *далекість* витлумачено в СУМ, як було зазначено вище, за допомогою відсильних формул: 1. Те саме, що *далечінь* 1; 2. рідко. Те саме, що *дальність* (СУМ II: 207). В СУМ слово *далечінь* у 1 значенні — «далекій простір»; *дальність* — «відстань між двома певними точками (напр., між точкою вильоту і точкою приземлення)» (там само: 209). Слово *далекість* зафіксовано в «Словарі української мови» (1907—1909) за ред. Б. Грінченка; у джерелах, розмічених на ресурсах «Російсько-українські словники», «Англійсько-українські словники» r2u.org.ua та e2u.org.ua [8]: «Словарь російсько-український» (1893—1898) М. Уманця й А. Спілки, «Російсько-український словник» (1924—1933) за ред. А. Кримського та С. Єфремова, «Російсько-український словник» (1930) О. Ізюмова, «Російсько-український фразеологічний словник» (1927) В. Підмогильного і Є. Плужника, «Російсько-український словник сталих виразів» (1959) І. Виргана і М. Пилинської, «Російсько-український словник технічної термінології» (1928) І. Шелудька і Т. Садовського, «Російсько-український словник ділової мови» (1930) М. Дорошенка, М. Станиславського і В. Страшкевича, «Російсько-український словник з інженерних технологій» (2013) М. Ганіткевич і Б. Кінаша, «Словник українсько-російський» (1927) А. Ніковського, «Українсько-англійський словник» (1955) К.-Г. Андрусишина і Дж.-Н. Кретта, «Англійсько-український словник-довідник інженерії доквілля» (2000) Т. Балабана, «Англійсько-українсько-англійський словник наукової мови (фізика та споріднені науки). Частина I англійсько-українська. Частина II українсько-англійська» (2010) О. Кочерги і Є. Мейнаровича, «Новий українсько-англійський словник» (2016) Є. Гороть, С. Гончарук, Л. Малімон і О. Рогач; Великий електронний словник української мови.

Крім цих словників, за «Українським лексиконом кінця XVIII — початку XXI ст.: словником-індексом» [12] іменник *далекість* зафіксовано в орфографічних словниках 1975, 1994, 2009 рр. видання, «Орфоепічному словнику української мови» (2001—2003), «Малорусько-німецькому словарі» (1886) Є. Желеховського і С. Недільського, «Правописному словнику» (1994) Г. Голоскевича, «Українсько-німецькому словнику» (1943) З. Кузели і Я. Рудницького, «Українсько-російському словнику» в 6 т. (1953—1963).

На підставі 179 прикладів уживань у ГРАК, 23 прикладів у КТУМ спробували розширити обсяг інформації про іменник *далекість*, поданий у СУМ, з урахуванням традиційної мікроструктури та запропонованих керівником теми Є.А. Карпіловською для створюваного тлумачного словника активного типу зон словникової статті: реєстрове слово, граматична характеристика, описове тлумачення значення, синтаксичні конструкції, ілюстрації. Після власне дефініції в деяких лексико-семантичних варіантах наведено синоніми. Тлумачення значення слова, стійких словосполучень будували, орієнтуючись на СУМ, фразеологічні, синонімічні словники, відповідну фахову літературу. Ілюстративний матеріал для демонстрації відмінкової парадигми слова намагалися добирати

різний за часом видання творів, стилем. Коментарі, що не становлять структурної частини словникової статті, розміщено у квадратних дужках.

далекість, кості й кости, ж.

[Порівняно із СУМ граматичну інформацію доповнено за рахунок ще однієї форми родового відмінка однини відповідно до «Українського правопису» 2019 р. Значна кількість контекстів підтверджує варіативне закінчення **-и**, а також уживання цього слова в 1 значенні у формі множини].

1. *також мн. далекості*, тей. Далекий простір; далечинь, далечина, даль. *Безкрая (необмежена) далекість; Прозора далекість; Синя далекість; У величній далекості; З високих далекостей; Темнь далекостей; За тією далекістю; Простяглася далекість лук; Дивитися в далекість; Згасати (розпливатися) в далекості; Літати в далекостях*. Сидить турок у червоній чалмі, ..дивлячись на наймита смілими.. очима і наче об чімсь питаючи, у *далекості* киваючи (Марко Вовчок, Дев'ять братів і десята сестриця Галя, 1863); Тут [у полі] ще доходили тихі посвисти сухих билин, а над усім звисала важка, згущена темнь *далекостей* (М. Івченко, Робітні сили, 1928); Гнів виривається за межі, в яких можна пригасити розумною волею, а щось, мов голос птаха, що літає в *далекостях*, підказує серцю: треба бути сумирнішим, треба перебороти страх перед загибеллю (В. Барка, Рай, 1953); Аж то у змиг ока сталося. Із кухра щось тріснуло, зрушилося, да як злопотить поміж стіною і боденьками старими й мотлохом різним.. Урвалася світова гармонія, оно відлуння розляглося. Поза коморою у *далекості* мерехтливій і згасало, розчинилося (А. Кондратюк, Добром зігрите сонце. Спогади. Есеї. Новели, 2010).

[Щодо стилістичної характеристики цього лексико-семантичного варіанта варто зазначити, що на відміну від СУМ, де в словниковій статті немає стилістичного маркування, у «Словнику синонімів української мови» у 2 т. (1999—2000) компонент *далекість* у синонімічному ряду з домінантою *далечинь* зі значенням «далекий простір, край» супроводжено часовою позначкою *заст.* На сьогодні приклади вживання іменника з цим значенням у текстах не дають підстав маркувати його такою позначкою].

2. Відстань від однієї людини до іншої людини, якого-небудь об'єкта, предмета, а також між певними точками в просторі, на визначеній ділянці; дальність, віддаль, віддалення, дистанція. *Далекість лету (польоту, зв'язку); Завдана далекість огляду; Вимірювання далекості; Далекість пусків крилатих ракет; Далекість видимого горизонту (штучного бачення, зору людини); Змагання на рекордну далекість; Поза межами далекості артилерії; Визначити далекість; Залезати від далекості спостереження*. — І оце б то бачиш ти що-небудь на такій *далекості*? — спитав я (П. Куліш, Українського гайдамацтва передне словце, 1868); Тужним якимсь і неспокойним оком поглядає він на село, мірить *далекість* видом, рад би, здаєся [здається], соколом перелетіти тее поле, щоб лиш борше стати у мети (І. Франко, Іван Зубильник, 1874); Отже, друзі мої, ця відстань Нептуна від Сонця, це ще ніщо, коли ми її порівняємо з відстанями зір. Справді, щоб обчислити *далекість* цих світил, треба перейти на таке запаморочливе числення, де

найменше число має 9 цифр (Жуль Верн, Подорож на Місяць, перекл. А. Білецького, 1948); На такій місцевості багато командних висот з великою *далекістю* видимості і широким сектором огляду (С. Шмаль, Військова топографія, 2003).

[Щодо стилістичної характеристики зауважмо, якщо в СУМ іменник *далекість* у цьому значенні марковано позначкою *рідко* як слово з невисокою частотністю, то на сьогодні приклади вживання лексеми, термінологічних сполучень із компонентом *далекість* не дають підстав подавати таку позначку. Далі у цій структурній частині наведено як приклади два термінологічні словосполучення з метеорологічної і військової сфери, виокремлено відтінок значення і стійке словосполучення з подібною семантикою].

Далекість горизонтальної видимості, метеор. — відстань, на якій перестають розрізняти контури вибраних об'єктів. *Далекість горизонтальної видимості* при імлі змінюється у великих межах (Сайт «Авіаційна метеорологічна станція Рівне». <https://pogoda.rovno.ua>); **Далекість вогню, військ.** — відстань від вогневої точки до цілі пострілу. Ми розробляємо зразки [зброї] з *далекістю* ефективного *вогню* до 150 метрів, тобто не зовсім армійські (г. «День», 1998).

// Далеке, віддалене місцеперебування кого-, чого-небудь; даль, віддаленість. Адже він ось лежить серед степу, під бездонною темно-синьою банею, усіяною мерехтливими зірками, а бачить її, свою кохану, то чому б і вона десь на чужині, в безмірній *далекості*, не дивилася в цей час на небо і місяць, що котиться по ньому, і не думала про нього? (В. Малик, Чорний вершник, 1976); У тому тексті нічого особливого не було, а якщо й були інформації про якісь далекі від Америки, може, й необов'язково приємні міжнародні події (на Близькому Сході, в Північній Ірландії), то вони через свою *далекість* не псували Анатолеві спокійного відпочинкового настрою (В. Чапленко, На схилі мого віку, 1982); Гуртом тут проводили толоки, справляли колодки, клопотались на весіллях і на похоронах. Може цією *далекістю* від трас і доріг обернулись і пояснюються ті давні предківські звичаї, що вросли у теперішній час (С. Бабій, Голибиси, 2016); Він помер на туберкульозу, його ховали на харківському цвинтарі, і мене просили сказати промову. Я знав його тільки формально, але мене зворушила його молода смерть — перша в моєму досвіді, його *далекість* від рідної Білоруси (Ю. Шевельов, Я, мені, мене... (і довкруги), 1987).

По (з) далєких далєкостях — по далеких краях, з далеких країв; з дуже великої відстані. Я й гадки не мав, що в нашому місті стільки вченого люду, що воно славне *по далеких далєкостях* не тільки церковними казаннями, ..а й.. віршами, філософськими трактатами (Ю. Мушкетик, Гетьманський скарб, 1993); Головний біль, що мучив Довженка, від чого страждало його натружене серце, — це доля України після війни.. Запис у щоденнику ще 1942 року: «Чи зберуться наші люди знову на Вкраїні? Чи повернуться вони з усіх нетрів, *далєких далєкостей* нашого Союзу..?» (г. «День», 2002).

[Відзначмо, що це стійке словосполучення співвідносне з фразеологічними одиницями: з *далекого далека*, зафіксованого в СУМ зі значенням «з далекого краю; здалека»; з *далекого далека*, з *далекого даленя*, з *далекої далечі*, наведених у «Фразеологічному словнику української мови» у 2 кн. (1993) зі значенням «з дуже далекої відстані; з далеких країв, здалека».

Подана інформація про іменник *далекість* у двох значеннях розширює змістову частину статті *далекість*, уміщеної в СУМ. На підставі аналізу вживання іменника в текстах корпусів можна збільшити його семантичний потенціал].

3. Далекі, давні часи; давнина, минуле. *В безмірній далекості часу; Виринати із пам'яті й далекости*. І хоч те минуле його давно відійшло у *далекість*, жило, як пригасла гріховна легенда, і давно дядько Ягор.. був від того всього мовби реабілітований, але й далі згадувалось про те впівголоса (О. Гончар, Собор, 1967).

4. Відокремленість, ізольованість людини від світу, інших людей; відірваність, відособленість, самотність, усамітненість. Бо Олекса так здивовано глянув, і погляд той був таким ясним покажчиком *далекості*, усамітнення, пустельництва якогось, що Єлені стало ясно — де вже там пробитися через ту пустелю (Г. Хоткевич, Довбуш, 1938); Інколи посеред гри я раптово зупинявся і відчував уприуту невизначену *далекість*. Я переселявся в царство самоти (А. Кондратюк, Дорога до матері, 1967).

5. Обмеженість або відсутність спілкування, будь-яких інших стосунків між людьми, брак розуміння через розбіжності в поглядах, зацікавленнях; відчуженість, чужість, сторонність. *Через далекість душі (мислення); Відчуття далекости до них (нього, неї)*. Він зовсім одмінився: очі стали одухотворені, блищали.. У його крижаній душі проглянула синя проталина. Але в Нелі вона викликала подив і почуття *далекості* од цієї людини (Ю. Мушкетик, Біла тінь, 1977); Найтяжче витримати *далекість* того, хто був тобі близький. В історії серця є тільки два рухи: стискання та розтискання (В. Єрмоленко, Ловець океану, 2017); Оксана, почувавши усю *далекість* і чужість цієї родини угодовців і зрадників, усю свою самотність, продовжує грати комедію (Р. Задеснянський, Творчість Лесі Українки, 1965). // *від чого*. Відсутність зацікавлення, уваги до якої-небудь сфери життєдіяльності, явища тощо; байдужість, байдужність, індиферентність, відстороненість, віддаленість. *Далекість від життя (політики, істини); Повернути з далекости в гущу реального життя*. Ділянка естетики є найбільш занедбаною в радянській науці взагалі і в літературознавстві зокрема, хоч останнім часом на неї звернено посилену увагу. Одначе все, що досі надруковане, дивує повною беззмістовністю і *далекістю* від властивого предмету естетики (А. Трипільський, Про красу мистецтва, 1961); Неісторичний характер мають усі суди про культуру барокко [бароко], що виходили зі смаку інших епох, а такими були суди про бароккову [барокову] літературу старшого українського літературознавства, і вели ці суди до гострого засудження бароккової [барокової] культури за її «чужість інтересам народу», за її «далекість від життя», «мертвість» тощо

(Д. Чижевський, До проблем барокко [бароко], 1974); «Відмову від лікування у вітчизняній клініці ми, люди достатньо далекі від політичних інтриг та змагань, розцінюємо як недалекоглядність, нехтування своїм здоров'ям, як бажання перенести свою хворобу на інше поле, при цьому забуваючи, що орати на цьому полі, як то кажуть, перти плуга, може тільки здорова людина», — йдеться у зверненні. Саме оця хитромудра фраза про «далекість від політики» та «бажання перенести свою хворобу на інше поле».. видає справжніх авторів цього листа (інтернет-г. «Високий замок», 2012).

6. Відсутність чогось спільного за певною ознакою, точок дотику між об'єктами, предметами, явищами, станами людини тощо; відмінність, інакшість. Незадоволений станом сучасних дискусій, письменник [Ю. Андрухович] пропонує свої параметри, свою систему координат, в якій може здійснюватися інтерпретація Іншого, увиразнюватися культурна близькість і *далекість*, розкриватися символічний зміст локусів метагеографії (М. Шульгун, Метажанр подорожі в контексті перехідного художнього мислення (кінець ХХ — поч. ХХІ ст.), 2017); Весь останній час є певне протиріччя поміж театром [«Березіль»] та радянською суспільністю.. Театр і на сьогодні має напрямок, далекий від пролетарських мас, ..і ця *далекість*, ця відірваність є одна з найбільш характерних рис театру (ж. «Сучасність», 1979).

Звернімо увагу на тлумачний аспект деяких лексико-семантичних варіантів. Значення розгляданого іменника «далекі, давні часи» можна вивести, спираючись на його мотивованість зафіксованим у СУМ прикметником *далекий* зі значенням «віддалений великим проміжком часу; дуже давній» (СУМ II: 207), відтінок значення «відсутність зацікавлення, уваги до якої-небудь сфери життєдіяльності, явища тощо» — значенням цього самого прикметника «який не думає про що-небудь, не має наміру робити щось» (там само). Значення «обмеженість або відсутність спілкування, будь-яких інших стосунків між людьми, брак розуміння через розбіжності в поглядах, зацікавленнях» антонімізується зі значенням «стосунки, ґрунтовані на взаєморозумінні, почутті симпатії, дружби, спільності інтересів» іменника *близькість*, значення ж «відсутність чогось спільного за певною ознакою, точок дотику між об'єктами, предметами, явищами, станами людини тощо» антонімізується зі значенням «схожість, подібність людей між собою, об'єктів, предметів, явищ тощо на підставі певних ознак, рис» цього самого іменника.

Іменник *близькість* витлумачено в СУМ за допомогою формули «Абстр. ім. до *близький* 1—4, 6» (СУМ I: 198). Він зафіксований у «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка; у джерелах, розміщених на ресурсах «Російсько-українські словники», «Англійсько-українські словники» r2u.org.ua та e2u.org.ua: «Словарь російсько-український» М. Уманця й А. Спілки, «Російсько-український словник» за ред. А. Кримського та С. Єфремова, «Російсько-український словник» О. Ізюмова, «Російсько-український народний сучасний словник» (2009 —), «Російсько-україн-

ський фразеологічний словник» В. Підмогильного і Є. Плужника, «Правописний словник» (1929) Г. Голоскевича, «Російсько-український словник військової термінології» (1928) С. і О. Якубських, «Російсько-український словник ділової мови» М. Дорошенка, М. Станиславського і В. Страшкевича, «Російсько-український словник з інженерних технологій» М. Ганіткевич і Б. Кінаша, «Словник українсько-російський» А. Ніковського, «Українсько-англійський словник» К.-Г. Андрусишина і Дж.-Н. Кретта, «Англійсько-український словник-довідник інженерії доквілля» Т. Балабана, «Англійсько-французько-німецько-український словник термінології Європейського Союзу» (2007), «Англійсько-українсько-англійський словник наукової мови (фізика та споріднені науки). Частина I англійсько-українська. Частина II українсько-англійська» О. Кочерги і Є. Мейнаровича, «Загальний народний англійсько-український словник» (2010 —), «Англійсько-український словник з математики та інформатики» (2010) Є. Мейнаровича і М. Кратка, «Великий англо-український словник» (2011) Є. Гороть, Л. Коцюк, Л. Малімон і А. Павлюк, «Українсько-англійський словник ділової людини» Є. Гороть, О. Василенко, Н. Єфремової та ін., «Новий українсько-англійський словник» (2014) Є. Гороть, С. Гончарук, Л. Малімон і О. Рогач, Великий електронний словник української мови.

Крім цих словників, за «Українським лексиконом кінця XVIII — початку XXI ст.: словником-індексом» іменник *близькість* зафіксовано в орфографічних словниках 1975, 1994, 2009 рр. видання, «Орфоепічному словнику української мови», «Малорусько-німецькому словарі» Є. Желеховського і С. Недільського, «Українсько-німецькому словнику» З. Кузель і Я. Рудницького, «Українсько-російському словнику» в 6 т.

У ГРАК подано 7 906 прикладів уживання слова *близькість*, у КТУМ його використано в художній прозі, поетичній мові, публіцистиці, наукових і законодавчих текстах. Іменник утворено від основи прикметника *близький* і відповідно його значення мотивовано значеннями цього прикметника. У СУМ прикметник *близький* має значення: 1) який є або відбувається на невеликій відстані; 2) який незабаром настане, наблизиться, здійсниться і т. ін.; 3) який перебуває у прямих родинних стосунках з ким-небудь; 4) зв'язаний почуттям симпатії, дружби, спільністю ідей, інтересів; 5) добре знаний, відомий, зрозумілий; 6) дуже схожий, подібний до чого-небудь (СУМ I: 198). Іменник позначає і невелику відстань, і наближення чого-небудь, і взаємостосунки між людьми, і властивості об'єктів, предметів, явищ. Якщо в СУМ іменник відіслано до 1—4 і 6 значень прикметника, крім п'ятого, то, наприклад, подана нижче ілюстрація з твору А. Любченка «Образ» 1927 р. засвідчує вживання іменника *близькість* у значенні, мотивованому п'ятим значенням прикметника *близький*.

близькість, кості й кости, ж.

1. Перебування людини, об'єкта, предмета на невеликій відстані від чого-небудь; недалекість. *Територіальна (стратегічна) близькість; Завдяки*

більшій географічній близькості; Близькість станції метро (культурного закладу, кордону, роботи, крамниці); Ознака близькості людських осель; Небезпека від близькості легкозаймистих речовин; Близькість до лісу (степу, центру міста); Незважаючи на близькість садиби; Через близькість фронту (берега, ущелин); Зрадіти близькості рідного краю; Бути в безпосередній близькості від резиденції; Мотивувати близькістю до моря (річки, озера); Указувати на близькість родовищ (нафти); Не відчуваючи близькості землі. До цього часу стрічав наш мандрівник самі височини та взгір'я й тут уперше розкинувся перед ним степ у всій своїй дикій красі. Подекуди погорблений, всюди оздоблений він був хуторами, гаями та левадами. Усе вже це віщувало *близькість* Батьківщини (Вал. Злотополець, Син Батьківщини, 1919); Чернець поклався спати після далекої дороги.. Рішучо покрокував до стайні. Було темно і тихо, пахло *близькістю* худоби й домашньою птицею (Д. Ярославська, Повінь. Ч. 1. На крутій дорозі, 1964); Навіть *близькість* до центру воєнних дій не перешкоджала торговцям, до міста прибували задля якоїсь купівлі ординці, що кочували тоді поблизу (Ю. Мицик, Умань козацька і гайдамацька, 2002); Уночі я блукав містом. Я спав, притулившись до стіни, ховаючись од вітру. Я мріяв про місто Танжер, *близькість* якого та слава кубла лиходіїв манили мене (Ж. Жене, переклад О. Жупанського, Щоденник злодія, 2004); Ми відчуваємо *близькість*, далину, висоту предметів, шлях і швидкість їхнього руху (О. Киричук, Психологія, 2006); Якщо потерпілий перебуває в безпосередній *близькості* від води, перемістіть його на суху ділянку (М. Гнатюк, Захист Вітчизни: підруч. для 11 кл., 2019). // Перебування людини на невеликій, короткій відстані від іншої людини (людей). *Сусідська (рятівна) близькість; Близькість один до одного; Свідомість близькості; З огляду на близькість товариша (суперника); Перебувати в безпосередній (небезпечній, погрозливій) близькості; Відчути за собою чийсь близькість; Зникнути від надмірної близькості.* Сам воєвода відкинув остаточно непридатний задля *близькості* лук і топорном торощив шоломи та щити нападаючих (Ю. Опільський, Сумерк, 1922); *Близькість* людей, їхні голоси прогнали страх, який притискав хлопців до насипу. Всі, крім Яке, рвучко підхопилися й помчали до поїзда (Пааво Рінтала, переклад Д. Андрухів, Хлопці, 1973); Люди в натовпі розміщуються дуже щільно на невеликій місцині, тобто перебувають у безпосередній просторовій *близькості*, що дає їм змогу підтримувати між собою зоровий і слуховий контакт, постійно одержуючи з його допомогою інформацію про реакції одне одного на зовнішні стимули, на слова оратора, який виступає на мітингу (ж. «Наука і суспільство», 1990, № 9); // *жарт.* Про мою *близькість* до народу і відкритість для людей переконливо свідчило декілька гнилих жердин, що відгороджували садибу од вулиці (В. Дрозд, Музей живого письменника, 1994).

2. *чого, до чого.* Наближення, настання чого-небудь; недовге, короткотривале очікування чогось; наближеність. *Близькість передвиборчої кампанії; Близькість бурі (дощу, весни, літа, осені, зими); Близькість ночівлі (спочинку, імовірної зустрічі); У передчутті близькості до розплати (небез-*

пеки, епохальної події); День близькості до визволення (перемоги, свята). Вернувшись до каюти, вже не спав: боявся пропустити ті нові вражіння, що давав мені другий день етапу — день близькості до волі (Д. Бузько, Етап, 1930); Ось вона, розгадка, близькість якої весь час відчувалася. Я насилу стримував хвилювання й радість (В. Смірнов, Тривожний місяць вересень, 1971); Чомусь ніхто не сумнівався у прихильності долі, у близькості перемоги (М. Гримич, Варфоломієва ніч, 2002); Я дивлюся на дороговкази через плече, ..і знову втуплююся очима поперед себе, звідки напливає дорога, звідки рано чи пізно вирине й те, що відтепер стане мені за довічну в'язницю. Близькість розлуки робить і нас ближчими (Б. Дмитрова, переклад І. Білика, Дорога в об'їзд, 1970).

3. Прямі родинні стосунки, а також духовна спільність, взаєморозуміння між рідними, родичами; спорідненість. *Родинна близькість; Маминна (татова, бабусина, дідуся) близькість до дітей (онуків); На підставі права близькості; Радити зі своєї близькості до родини (сім'ї)*. Адже кожна жінка така близька й така рідна кожному чоловікові, — це пережиток дитинства, це є почуття близькості матері, її тіла, її пахощів (Г. Шкурупій, Місяць із рушницею, 1930); Священик [священник] діставав на утримання звичайно цілий лан землі.. Духовні становища вважалися спадщинними: після батька парафію одержував син, а як родина вимирала, парафії домагалися родичі на основі права близькості (І. Крип'якевич, Історія України, 1990); Як пише автор, «здавалося, батько завжди або йшов на роботу, або вертався з роботи і тоді спав». Але навіть те, що хлопчикові рідко доводилося бути з батьком, не порушувало їхньої глибокої внутрішньої близькості (Г. Анджарідзе, Англійський робітничий роман — «Нова хвиля», 1971); Проблему залежності одного існування від другого в путях самотності висвітлює письменник [М. Коцюбинський] в оповіданні «Що записано в книгу життя». Близькість між сином і матір'ю усувають не тільки голод і нужда, але теж безоглядна байдужість, що дихає атавізмом предків. Людина і природа живуть однаковим інстинктом неподоланості жорстокого закону (О. Черненко, Михайло Коцюбинський — імпресіоніст (IV), 1973); Рембрандт із великою майстерністю зміг розкрити біблійний жанр живопису. У своїх творах він реалістично передавав найтонші відтінки людських переживань, почуття душевної та родинної близькості («Давид та Йонатан», «Святе сімейство») (Л. Климова, Художня культура: підруч. для 11 кл., 2011).

4. Стосунки, ґрунтовані на взаєморозумінні, почутті симпатії, дружби, спільності інтересів; приязність, товарицькість, панібратство. *Особиста (довірча, психологічна, справжня, демонстраційна) близькість; Від духовної близькості; Із сердечної близькості; Розуміння й близькість; Тепла атмосфера близькості; Потреба в емоційній близькості з оточенням; Ступінь близькості контактів; Відчувати зростання довірчої близькості; Огорнений почуттям товарицької близькості; Пов'язаний фамільярною близькістю*. Дуже шкодую, що не запам'ятав обсади ролів, бо виконували їх переважно не відомі мені артисти, але їх виконання робило на нас добре

враження. Воно збільшувалося ще й настроєм, атмосферою, *близькістю* дорогих людей, якими завжди були для мене чарівники і чарівниці сцени (У. Самчук, *На білому коні*, 1965); Василь — як тут вродився, вже стояв поруч, простягаючи Андріянові Яковичу молоток і потрібний цвях. Від хлопчика віяло теплом життєлюбства. *Близькість* з ним була Андріянові Яковичу приємна (І. Сенченко, *Савка*, 1973); Окрім ділових знайомих, я мало з ким бачився, знехотя підтримував два-три осоружні зв'язки. Траплялося навіть, що я віддавав вечори чисто дружній *близькості* (А. Камю, переклад А. Перепаді, *Падіння*, 1991); Але це усамітнення аж ніяк не є джерелом замкнутості, індивідуалізму, воно — сильний поштовх до дієвого пошуку внутрішньої гармонії та гармонії зі світом, основа настроєвості, душевності, загостреного почуття *близькості*, приязні, взаєморозуміння, родинності зв'язку з іншими людьми, громадою, звичаями духовного, історичного та суспільного життя (О. Вертій, *Народні джерела національної самобутності української літератури 70—90-х років XIX століття*, 2004).

5. Тісний зв'язок з людьми певного кола, середовища, сфери діяльності; можливість вільного доступу до когось, чогось, куди-небудь; наближеність, причетність. *Близькість до Кабінету Міністрів (уряду, офісу Президента, вищих ешелонів влади); Близькість до вертикалі виконавчої влади; Попри особливу близькість; Завдяки близькості до влади (засобів масової інформації)*. Насамперед графиня познайомила його з професором Візинським, своїм близьким другом. Професор Візинський мав посаду в секретаріаті князя Чарторийського, навколо якого кублилось аристократичне праве крило поляків-емігрантів. Марію дивувала *близькість* графині з цим професором, але ж, може, це була посада просто для грошей, щоб мати на що жити? (О. Іваненко, *Марія*, 1973); Проте в цих словах не було звичайної щирої приязні, якою він чарував людей. Тома Хейгена трохи вразила така холодність. Але він вирішив не звертати уваги. Це ж бо неминуча відплата за таку *близькість* до дона (Маріо П'юзо, переклад В. Батюка, О. Овсяка, *Хрещений батько*, 1973); Він чоловік Романовичів, який живе інтересами їх та їх двору, от що могли ми сказати. Персональної *близькості* до котрого-небудь з князів за ним не помітно (М. Грушевський, *Історія української літератури*, т. 3, 1923); Олігарх — це не просто багата людина, що інвестує свої кошти у виробництво, а людина, що має свої багатства виключно або головним чином завдяки *близькості* до влади та владних можливостей (г. «День», 2001).

6. Подібність людей між собою, об'єктів, предметів, явищ тощо на підставі певних ознак, рис; схожість, суміжність. *Етнокультурна (політична, економічна) близькість; Близькість текстів (формулювання думок, мотивів лірики); Попри близькість віри; Близькість наукових пошуків до запитів практики; Стосовно близькості поглядів; За ідейною близькістю; Як творчий наслідок близькості митців*. Але застається у нас факт *близькості* сих двох сфер — агіографічної повісті і політичного твору, що обробляли паралельно ті самі теми (М. Грушевський, *Історія української літератури*, т. 3, 1923); *Близькість* Косинки до Стефаніка, тематична, ідейна і

стилістична, аж ніяк не означає, що Косинка є спадкоємцем чи.. наслідувачем покутського новеліста.. Причина їх *близькості*, на нашу думку, не в ремісничому наслідуванні чи впливі одного письменника на другого, вона в тому, що їх творчість випливала з одного і того самого джерела, виростала з ідентичного мистецького ґрунту (Ю. Клиновий, Поет скривавленого села, 1970); Такі ТПС [територіально-політичні системи — І.С.] формуються на основі спільних довготривалих політичних та економічних інтересів, наявності великої політичної проблеми, культурної, етнічної, расової, мовної *близькості* (С. Кобернік, Р. Коваленко, Географія: підруч. для 11 кл., 2019).

7. Сексуальні стосунки між людьми; секс, інтим. *Подружжя (статева, інтимна) близькість; Фізична близькість із жінкою (чоловіком); Відмова від близькості з жінкою (чоловіком); Прагнути близькості зі своєю дружиною (своїм чоловіком); Піддатися спокусі випадкової близькості.* — А ви вже робили такі... експерименти? — чудно питає Шапочка, дивлячись на мене зпід-лоба [спідлоба].. — Та-ак... Власне, так, як треба — ні. Бувала закоханість, близькість, але жити разом, пізнавати в життю, творити це життя, ще не довелось (В. Винниченко, Записки Кирпатого Мефістофеля, 1917); Лишившись у хаті, на свою радість, наодинці, молоді якийсь час мовчазно і стримано голубилися й милувалися, заглядаючи одне одному в очі, а відтак перейшли в малу Петрову кімнату, відкрили вікно і, злігши поряд на його поплінну подушку та стіснівшись, ..вслухалися в загадковий шепіт казкових для них яворів над лавицею їх кохання, насолоджуючись уже для них подружньою *близькістю* (А. Химко, У пазурах вампіра. II. По відродженні, 1957); Невдалий шлюб, брак внутрішньої відповідності. Не було навіть поверхової симпатії: покірливо виконуючи подружній обов'язок, терпіла дружина його *близькість* (С. Чеккбріні, переклад К. Бочарникової, М. Лук'янчикової, Каміння на всіх дорогах, 1970).

8. Про що-небудь добре знане, зрозуміле, відоме. *Розпізнати органічну близькість; Споріднений напівтаємничою близькістю до природи.* Він посилався на свою *близькість* до культурних справ ще з юнацьких років, свою колишню приналежність до кваліфікованих аматорських гуртків (А. Любченко, Образа, 1927); Водночас деяку частину суспільства захоплювала пропонована Хрущовим комуністична утопія, яка манила простотою і *близькістю* (М. Мудрий, О. Аркуша, Історія: Україна і світ: підруч. для 11 кл., 2019).

Поданий опис іменників з параметричною семантикою, звісно, не претендує на довершеність чи досконалість, це лексикографічний експеримент. Опрацьовувана тема щодо створення словника активного типу сучасної української мови вимагає подальшого комплексного вивчення наукової літератури, укладених лексикографічних праць активного спрямування, їхньої зонної структури, попереду вироблення і метамови майбутнього словника, і порядку подання ілюстративного матеріалу, і різного типу синтаксичних конструкцій та інших складників мікроструктури словника, будови його словникової статті. Розгляд функціонування слів

далекість і *близькість* у творах художньої літератури українських письменників, перекладних художніх творах, наукових текстах, у журналах і газетах, діаспорній українській літературі, вміщених у доступних корпусах української мови, а також у шкільних підручниках дозволив збільшити інформацію про вживання розгляданих слів, доповнити їхню характеристику порівняно із СУМ. Їхнє використання засвідчують тексти, починаючи вже з 80-х рр. ХІХ ст. і до сьогодні.

Отже, словник активного типу визначає поліінформативна характеристика мовних одиниць. Він передбачає опис граматичних, семантичних, стилістичних, парадигматичних, синтагматичних властивостей слів на підставі конкретного контекстного матеріалу різних стилів і жанрів. Орієнтований на запити користувачів, довідник такого типу дає їм змогу поповнювати лексичні засоби для мовної мети, уточнювати можливі варіанти висловлень у конкретних ситуаціях, розширювати свої фонові знання як основу національно-культурного володіння мовою.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ГРАК — Шведова, Марія та ін. (2017—2021). *Генеральний регіонально анотований корпус української мови*. URL: uacorus.org. (дата звернення: 11.03.2021).

КТУМ — Дарчук, Наталія та ін. *Корпус текстів української мови на Лінгвістичному порталі Mova.info лабораторії комп'ютерної лінгвістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. URL: <http://www.mova.info> (дата звернення: 10.03.2021).

СУМ I — *Словник української мови: в 11 т.* (1970). Т. I. Київ.

СУМ II — *Словник української мови: в 11 т.* (1971). Т. II. Київ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян, Юрий и др. (авт.) (2003). *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка*. Москва. URL: <http://www.klex.ru> (дата звернення: 12.02.2021).
2. Апресян, Юрий и др. (2010). *Перспектив активнаго словаря русского языка*. Москва. URL: <http://www.klex.ru> (дата звернення: 05.02.2021).
3. Клименко, Н.Ф. (2014). Словотвірна параметризація лексичної семантики слова. Є.А. Карпіловська та ін. (упор.). *Вибрані праці*, 207—214.
4. Колібаба, Л.М., Фурса, В.М. (2016). *Словник дієслівного керування*. Київ.
5. Космеда, Т.А., Осіпова, Т.Ф. (2010). Тлумачний словник комунікативного призначення як породження сучасної прагматично зорієнтованої наукової парадигми. *Лексикографічний бюлетень*, 19, 7—24.
6. Линник, Т.Г. (1982). *Параметричні прикметники і їх становлення*. Київ.
7. Рей, А., Делесаль, С. (1983). Проблемы и антиномии лексикографии. Городецкий Б.Ю. (ред.). *Новое в зарубежной лингвистике, XIV*, 261—300.
8. Рисін, А. та ін. (упор.) (2007—2020). *Російсько-українські словники*. URL: <http://www.g2u.org.ua> (дата звернення: 15.03.2021).
9. *Словник української мови: у 3-х т.* (2017). Т. 1. А—Г. С. Єфремов, А. Ніковський (ред.). Б. Грінченко (упоряд.). 8. XLIV. 428 с. Репринт з вид. 1927 р. (Серія «Словникова спадщина України»). Київ.
10. Томчаковський, О.Г., Томчаковська, Ю.О. (2019). Становлення англійської навчальної лексикографії. *Записки з романо-германської філології*, 2, 252—260. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua> (дата звернення: 16.03.2021).
11. Труб, В.М. (2021). Активний словник лексичної сполучуваності як засіб оптимізації оволодіння мовою. *Українська мова*, 1, 50—60.
12. *Український лексикон кінця XVIII — початку XXI ст.: словник-індекс: у 3-х т.* (2017). Т. 1. Київ.

13. Щерба, Л.В. (1974). Предисловие [к Русско-французскому словарю]. *Языковая система и речевая деятельность*, 304—312.

LEGEND

- ГРАК — Shvedova, M., Waldenfels, R. von, Iaryhin, S., Rysin, A., Starko, V., Vozniak, M., Kruk, M. (2017—2021). *General'nyi rehional'no anotovanyi korpus ukrains'koï movy*. Kyiv, Lviv, Jena. Retrieved from uacorporus.org (in Ukrainian).
- КТУМ — Darchuk, N.P., Sorokin V.M., Siruk, O.B., Khodakivs'ka, Ia.V., Cheilytko, N.H., Lanhenbakh, M.O. *Korpus tekstiv ukrains'koï movy na linhvistychnomu portali MOVA.info laboratorii komp'uternoi linhvistyky Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. Retrieved from <http://www.mova.info> (in Ukrainian).
- СУМ I — Horets'kyi, P.I., Buriachok, A.A., Hnatiuk H.M., Shvydka, N.I. (1970). *Slovyk ukrains'koï movy* (Vol. 1: A—V). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- СУМ II — Biloshtan, A.P., Boiko, M.F., Hradova, V.P., Kolesnyk, H.M., Petrovs'ka, O.P., Iurchuk, L.A., Dotsenko, P.P. (Eds.). (1971). *Slovyk ukrains'koï movy* (Vol. 2: H—ZH). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

REFERENCES

1. Apresian, V., Apresian, Iu., Babaieva, E., Boguslavskaja, O., Galaktionova, I., Glovinskaia, M. ... Uryson, E. (Eds.). (2003). *Novyy obiasnite'lyi slovar' sinonimov russkogo iazyka*. Moscow: Shkola "Iazyki slavianskoi kul'tury." <http://www.klex.ru> (in Russian).
2. Apresian, V., Apresian, Iu., Babaieva, E., Boguslavskaja, O., Galaktionova, I., Glovinskaia, M. ... Uryson, E. (2010). *Prospekt aktivnogo slovaria russkogo iazyka*. Moscow: Iazyki slavianskikh kultur. klex.ru (in Russian).
3. Klymenko, N.F. (2014). Slovtvorna parametryzatsiia leksychnoi semantyky slova. In Ie.A. Karpilovs'ka, O.D. Ponomariv, A.O. Savenko (Eds.). *Vybrani pratsi* (pp. 207—214). Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).
4. Kolibaba, L.M., Fursa, V.M. (2016). *Slovyk diieslivnoho keruvannia*. Kyiv: Lybid' (in Ukrainian).
5. Kosmeda, T.A., Osipova, T.F. (2010). Plumachnyi slovyk komunikatyvnoho pryznachennia iak porodzhennia suchasnoi prahmatychno zoriietovanoi naukovoï paradyhmy. *Leksykohrafichni Biuleteni*, 19, 7—24 (in Ukrainian).
6. Lynnyk, T.H. (1982). *Parametrychni prykmetnyky i ikh stanovlennia*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
7. Rei, A., Delesal, S. (1983). Problemy i antinomii leksikografii. In B.Iu. Gorodetskii (Ed.). *Novoie v zarubezhnoi lingvistike* (Vol. 14, pp. 261—300). Moscow: Progress (in Russian).
8. Rysin, A. et al. (Eds.) (2007—2020). *Rosiis'ko-Ukrains'ki slovnyky*. <https://r2u.org.ua> (in Ukrainian).
9. *Slovyk ukrains'koï movy: U 3 t.* (2017). (S. Iefremov, A. Nikovskiy, Eds., B. Hrinchenko, Comp., Vol. 1: A—G). Reprint of 1927 ed. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).
10. Tomchakovs'kyi, O.H., Tomchakovs'ka, Iu.O. (2019). Stanovlennia anhliis'koï navchal'noi leksykohrafiï. *Zapysky z Romano-Hermans'koï Filolohii*, 2, 252—260. <https://irbis-nbuv.gov.ua> (in Russian).
11. Trub, V.M. (2021). Aktyvnyi slovyk leksychnoi spoluchuvanosti iak zasib optymizatsii ovo-lodinnia movoiu. *Ukrains'ka Mova*, 1, 50—60 (in Ukrainian).
12. Hrytsenko, P.Iu. (Ed.). (2017). *Ukrains'kyi leksykon kintsia XVIII — pochatku XXI stolittia: Slovyk-indeks* (Vol. 1). Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).
13. Shcherba, L.V. (1974). Predislovie [K rusko-francuzskomu slovariui]. In L.R. Zinder, M.I. Matusevich (Eds.). *Iazykovaia sistema i rechevaia deiatel'nost'* (pp. 304—312). Leningrad: Nauka (in Russian).

Статтю отримано 04.06.2021

Iryna Samoilova, Candidate of Sciences in Philology,
Senior Researcher in the Department of Lexicology,
Lexicography, and Structural and Mathematical Linguistics,
Institute of the Ukrainian Language
of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevs'kyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: irysamojlova@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-4253-0080>

DESCRIPTION OF NOUNS WITH PARAMETRIC SEMANTICS
IN AN ACTIVE EXPLANATORY DICTIONARY: THE LEXICOGRAPHIC EXPERIMENT

This article provides an overview of an active type dictionaries in Ukrainian and foreign lexicography. It examines the peculiarities of the structural organization of dictionary articles, presenting of words in a paradigmatic relationship with registry units, displaying the typical syntagmatic properties of units, and case forms.

Relying on a wide range of texts in the Ukrainian language corps, the paper describes the words with parametric semantics *dalekist'* (*farness*) and *blyz'kist'* (*closeness*) with respect to the anthropocentric approach. The applied lexicographic experiment is a practical part of studying the topic of compiling an active type explanatory dictionary of the Ukrainian language. This lexicographic experiment was verified on the texts of the corps of semantic paradigms of words presented in the dictionaries of the 20th—21st centuries. It offers checking procedures and vocabulary and text filters. In contrast to the published explanatory dictionaries, the modeled description of language units provides a more complete picture about the functioning of the examined words in texts of different genres, their semantic potential, and stylistics.

Keywords: *anthropocentric lexicography, active type of dictionary, parametric noun, dictionary entry, text corpus.*